

ԲԱԶՄԱՎԷՊ ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳԻՏԱԿԱՆ - ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՌՅՅԳ-ՌՅՅԴ

ՀԱՏՈՐ

ՁԱ

1924

ՄԱՐՏ

ԹԻՒ 3

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵՒՍԵԲԻՈՍԻ ԵՄԵՍԱՑԻՈՅ

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՐԱԾՈՑ

(յանուն կիրդի Աղեքսանդրացւոյ)

○○○

(շար. տես Բազմավէպ 1924 էջ 38)

ՄԵՐ նախորդ յօդուածին մէջ ակնարկած էինք՝ թէ Եւսեբիոս իր մեկնութեան իւր բնագիր (texte) Եօթանասնից Թարգմանութիւնը գործածած է: Դնելով հոս զանազան կէտերու բազմաթիւութիւններ, ընթերցողը ակնյայտնի պիտի տեսնէ մեր ըսածը:

Սակայն կը փութանք ծանուցանել՝ որ Եւսեբիոս զիտնական ու ճաշակաւոր ընտրութիւն ընելով զանազան Թարգմանութեանց՝ ջանացած է զուտ բնագրին մեկնութիւնն ընել իւր նախնական ձեւին մէջ. նա թէպէտ Երրայական լեզուին անծանօթ էր, ինչպէս սկիզբները տեսանք, սակայն մեր օրինակէն որոշ կը հասկցուէր՝ թէ Երրայական մեկնութիւններ ունէր առկա, ինչպէս նաեւ Ասորականը, և միշտ

առաջնութիւնն ու հաւատարմութիւնը Երրայականին կու տայ, վասն զի Թարգմանիչը, կ'ըսէ Եւսեբիոս, այն երկրպագու որ հաւատարիմ գտնուին բնագրին՝ յաճախ նրաթաղէ բառերը փոխած են յայլ լեզու, որով և «զմտացն ընծայութիւն երբեմն կասեցուցին, և երբեմն ամենեկին իսկ մթաշուշին, և զայս յայնցանե որք զՀերթայեցին իսկ գիտէին, տեղեկացեալ զորոշմեցաք »:

Մասնաւոր կերպով Եւսեբիոս Ալիւղասի Թարգմանութեանց կը հակառակի: Խղճի մտօք հաւատարիմ հետևորդ և աշակերտ Լուկիանոս Անտիօքացւոյն, որ դատափնտելով զԵօթանասունն և այլ Յոյն Թարգմանիչները՝ սկսած էր մեծ աշխատուածեամբ Հին-Կտակարանը սրբագրել Երրայական բնագրին վրայէն՝ զոր շատ լա-

գիտէր. Եւսեբիոս ալ համայնած Լուկիա-
նոսի գիտնական համարաւն՝ հարկ էր որ
իրեն հետէր. և իր Երրայական լեզուի
ծանօթութիւններն ալ Լուկիանոսն քա-
ղած է անշուշտ, և անոր համար կ'ըսէր
վերև. « և զայս յայնցանէ որք զՀերայացիին
իսկ գիտէին, տեղեկացեալ զդուսկոյս »

Թէ ինչպէս բառ առ բառ թարգմա-
նողները զիրաւ կը սխալին և իմաստը
կը խանգարեն, ահա յայտնի օրինակ մը
կը զնէ Ալիւդասէն. ի ՍԿՋԲԱՆԷՆ բուն
Երրայական բառով ի ԳԼՈՅԷ է. արդ Ալիւ-
դաս նիւթապէս « ի Գլխոյ » թարգմանելով
սխալած է. « ի Գլխոյն արար Աստուած
գերիկն և գերկիր »։ Յունարէնի մէջ ի գրի-
խոյն ի սկզբանէ չի նշանակեր, կը դիտէ
էմանացւոց Եպիսկոպոսը, այլ « Կարծ ի
կարճոյ » ։

Եւսեբիոս Եթանասնից թարգմանու-
թիւնն, ըսինք, իբր առաջին բնագիր մեկ-
նութեան կը գործածէ. սակայն այն տե-
ղերը ուր Յոյնը Երրայականն կը հեռա-
նայ՝ Եւսեբիոս ալ զՅոյնը կը թողու-
մինչ զԱսորին՝ այն է Բեշիթթոյի թարգ-
մանութիւնը՝ իբր աւելի պարզ բաղդատման
եզր կ'առնէ գիտական ծանօթութեան հա-
մար :

Ի ստորև քանի մը նշանաւոր կէտերու
բաղդատութիւններ պիտի դնենք, ցուցնելու
համար գործածած ընտրական ոճը և յա-
րուսը առ Երրայական բնագիր, երկրորդ,
այն որոշ և յայտնի ազդեցութիւնը՝ զոր
կրած է Լուկիանոս վկայէն՝ այն է լռե-
լեայն նախանձ մը առ Երրայական բնա-
գիրը, և արհամարհանք մը Յոյն զանազան
թարգմանչաց հանդէպ, ինչ որ էր Լու-
կիանոսի գծած սկզբունքը :

ԵՐԱՅԵՍԵՆ ԵՒ ՅՈՅԵԼ
Կ'ԸՍԵՆ

ԱՍՈՐԻՆ Կ'ԸՍԵ

Ի սկզբնէ արար Աս-
տուած գերիկն և գերկիր :

Ի սկզբնէ հաստատեաց
Աստուած զհաստատութիւն
երկնից և զհաստատութիւն
երկրի :

Եւսեբիոս այս մասին մեկնութիւնը Ե-
րրայական և Յոյն բնագրին վրայ հիւսած

է, ուր մասնաւոր կերպով Արար բառին
Երրայական իմաստին վրայ կը ծանրա-
նայ, ցուցնելով հակառակ յոյն իմաստա-
սիրաց՝ թէ այդ բառը իւր բնիկ և սեղմ
իմաստով նախանիւթի մը գոյութիւնն ի
սպասու կը մերժէ, և հետեւաբար ստեղծու-
մէն առաջ նիւթը գոյութիւն չունէր, ինչ
որ Մովսէս այդ Երրայական բառով կ'ու-
զէր հաստատել :

Կարևոր խնդիր մը ևս կը յարուցանէ
Էմանացին հետագայ համարի մասին, որ
է « Եւ Հոգի Աստուծոյ յոյժք ի վերայ բոցց »,
ուր « Երչիք »-ը երրայացեղէնի մէջ լուկ
« շըջէր » չի նշանակեր, այլ եւս ողորդի,
գրգայր, խնամարկիր... Ասորին լուկ գրգայր
ունի, իսկ Յոյնը (յորմէ և մերէ) լուկ
յոյժք. Ս. Եփրեմ ալ իւր մեկնութեան մէջ
Յոյնն ու Ասորին խառնած՝ յոյժք և գրգայր
դրեր է. Մէկ բառով երկու իմաստ չէ
կարելի թարգմանել, դիտել կու տայ Եւ-
սեբիոս, ինչ որ բառական թարգմանիչը
ըրեր են, և հոս լուկ յոյժքը Հոգւոյն Սրբոյ
չի յարմարիր, եթէ ոչ հովուն, մինչ
երրայական իմաստն է անվըճկ՝ կը խը-
նամէր, կը ջնուցանէր, ոգի կու տար,
ինչպէս մեկնած է նոյն ինքն Եփրեմ. ու-
րեմն երրայական բնագիրը ընտրելագոյն
է և հետեւելու արժանի :

Հետագայ համարներուն մէջ ալ կան
ինչ ինչ շնչին տարբերութիւններ նշա-
նակուած հեղինակէն, սակայն զանց կ'ը-
նենք՝ կարևորներով զբաղելու համար :

« Եւ տեկեաց Տէր Աստուած զդրախտն
յԱդիկ » – Յոյնը կը յաւելու ընդ յարե-
ւերս, զոր Եւսեբիոս զանց ըրած է՝ առա-
ջին անգամ հեռաւորով Յոյն բնագրէն :
Երրայացին և Ասորին կ'աւելցնեն ի սկզբ-
բանէ՝ մեր առջև եղած Աստուածաշունչ-
ներուն մէջ. սակայն Եւսեբիոս մէջ կը
բերէ Երրայացւոյ մը հեղինակութիւնը՝ որ
կը հաստատէ թէ ի սկզբանէ չկայ երրա-
յացեղէնի մէջ, և Էմանացին ալ ասոր
համար զանց ըրած է :

Եւսեբրիոսի մէջ որոշ կը հասկցուի, որ հեղինակը ոչ միայն զուտ մեկնութիւն մ'ըրած է՝ այլ զանազան թարգմանութեանց մէջ եղած տարբերութիւններն ալ ստէպ ստէպ յիշատակած է թէ՛ ընտրեւելագոյնին հետեւելու և թէ՛ իւր մեկնութեան գիտական յարգ մը տալու համար:

Ահա ցայտուն օրինակ մը. Ծննդ. Դ. 4. Եբրայեցիին, Յոյնն և Հայը կ'ըսեն. «Եւ Հայեցաւ Աստուած ի Հարէլ»:

Թէոդոտոն ասէ. Հուր վառեաց Աստուած ի վերայ Հարելի:

Ակելաւաս. Միւխարեցաւ ի վերայ նորա: Միմաքոս ասէ. Զուարճացաւ:

Ասորին ասէ. Հաճեցաւ:

Յետ ետեւէ ետեւ շարելու այս զանազան տարբերութիւնները, զամէնքն ալ քիչ թէ շատ իմաստով մերժ կը գտնէ բնագրին և մէկ մէկ բացատրութիւն կու տայ:

Անթիւ են տարբեր ընթերցումներու այսպիսի օրինակներ, ուր Յոյն թարգմանութիւնը նշանակելէն վերջ կը յարէ գեբրայեցիին և զԱսորին:

Կարեւոր և նշանակալից հարց մը՝ զոր կը յարուցանէ՝ է Նոյի կենդանիներն ի տապան մոցնելու պատուիրանին մասին. Բարդեժան († 222) «Յանդգնեցու, կ'ըսէ, ասել թէ այն որ գրկուս երկուսն հրաժայր, և այլ այն որ զեք. է»։ այսինքն թէ այդ երկու կերպ հրամանին մէջ երկու տարբեր հրամայող կար, որովհետեւ կ'ըսէ Բարդեժան, Ս. Գրքը մէջ Աստուծոյ կոչումը զանազան, է մերթ էլ, մերթ Յահ, մերթ Արոնայի և մերթ Եդուսի. և Ս. Գիրքն ալ ըստ հրամայողին երկու կամ եօթն կ'ըսէ:

Զանազան օրինակներով և ընթերցումներու հարազատ բաղդատմամբ բարդեժանն անհն ցնորարանութիւնը կը ցրուէ կը մերթէ:

Միևնոյն ոճը կը բանեցնէ նաև իւր մեկնութեանց միացեալ զրքերուն մէջ, նոյն գրիչը, նոյն լեզուն, նոյն բաղդատութիւնները, հոս կը զննեն իւրաքանչիւրէն նմոյշ մը՝ մանրամասնութիւնները թողուլով:

«Եւ զարէին Եդիպտացիքն յորդանն իսրայելի»։ կը սկսի Ելիցը. ինչ զարէին

կ'ըսէ Եմեսացին, Զարչարելոյ են բանք. Ասորին և Եբր. ասին Նեղիկն Դեռ շատ նման օրինակներ կան մեկնութեանս մէջ. յիշատակութեան արժանի է «Ես եմ որ էին», ուր ասորին՝ «Ընդ այն թէ ՈՐ ԷՐԷՆ, զյորեգրեանեան զանկատում եովին եղանակ գրով ԶԱՆ, ՅԱՆ, և ԶԵԱՐԱՆ, ՅԱՆ զԵՆ»։ Զոր հրէայց Արոնայի տէր ասեն: Յիշատակելի է «որ էին»ը, մինչ մերինը «որ էն»է: Թերեւս ընթերցուածի տարբերութիւն է: Հետագայ մասերուն մէջ գիտական բաղդատութիւնները կը դադրին, համառօտ և սեղմ ոճով կը յատաշէ, ուստի ոչ Ղեւտականին, ոչ թեոդոտ, ոչ Բ. Օրինաց, ոչ Յեսուայի և ոչ Դատաւորաց զրքը մէջ կը հանդիպինք Եբրայեցիին ասէ կամ Ասորին ասէ բացատրութեանց, հոն մեկնուած են այդ զրքերէն իրեն կարեւոր և մութ տեսնուած կէտեր Եթմանասից վրայն:

Ա. Թագաւորաց զրքին մէջ ձեռք կ'առնէ իւր հին ոճը, ստէպ բաղդատութիւններ և ընտրութիւններ ընելով. Ա. Թագաւորաց բաւական երկայն կերպով մեկնած է:

«Զղլացայ, ասէ, զի բազատեցոցի գլխաւոյ» ... իսկ Եբրայեցիին շատ զղլացայ, այլ թէ յրեկայայ, քան զի զղլացայն և յընկայան մի քան և յԵբրայեցոցն և յայտ է թէ Զընկայայ է, քան զի ոչ երբեք զղլանայ Աստուած»:

Եւսեբրիոս Թագաւորաց այս զրքի մասին մէջ տեղ տեղ կը նշանակէ նաև այն եբրայական իսկական ասացուածները, որ զըժուար են կ'ըսէ իրենց բնիկ դարձուածքով թարգմանել, և կը շարէ քանի մը հատ. ինչպէս. «Եւ աս ասէ Միքայի լեադոյ այժից և բորդակ անոյ...: Ասորին ասէ Պատկեր և իկիկ մարդ: Ուրիշ օրինակ մը ի Յոյնը փոխանակ Լեադոյ այժից»ի՝ մորթ այժից կը զնէ. յետ քիչ մը բացատրութեանց՝ կ'ըսէ.. «և այս առանձին իմն է Եբրայեցոց և ղժուարիմաց ի մեր լեզուս»։ Այսպէս և «Հրաժարելով հրաժարեցաւ», այն է «աղաչեաց» և այլ շատ ասացուածներ կը շարէ, որ ոչ ըստ գործարան բարդմանեցան»:

ինչպէս անցեալ յօդուածներուն մէջ յիշատակած էինք՝ յետ մեկնութեանց կցուած է նաև քանի մը մանր կէտերու մեկնութիւններ զանազան գրքերէ՝ հանդերձ թարգմանական կարեւոր տարբերութեամբ և բնագիրներով, ուր յատուկ կը խօսի թարգմանութեանց ոճին մասին, մասնաւորապէս ընդդէմ Ակիւդասի. «Ջոր և Ակիւդաս արար գրեթէ զամենայն իսկ զասունիկն էրբայիցոցն գրեաց և մրացոյց զփոսոն, և այլ և այլ ետ իմանայ»:

Համոզուած եմ թէ այս վերջի մասը հանգերձ իւր առաջին մասով կը կազմէին իւր թարգմանութեանց նախաբանը, մասաւոր ըլլալով Եւսեբիոս գիտական մեկնութեան մը ձեռնարկէ, բաղդատելով զանազան թարգմանութիւնները՝ դիտմամբ խօսած է թարգմանելու կերպին վրայ, և թէ ցայնմամ թարգմանողները ինչ սխալներ գործած են, անոնցմէ զանազան օրինակներ բերած է, սորվեցնելով հանգերձ անսխալ թարգմանելու կերպը, այն է «թողուլ զբանիցն զառանձին պայման ըստ իւրաքանչիւր լեզուացն, և զմիտան լեզուին թարգմանել»:

Այս գիտական սկզբունքը որ իւր Լուկիանոս վարժապետէն ընդունած էր — և անշուշտ անոր ըրած սրբագրութեանց ալ հետեւած —, նա հաստատարիւմ կը գործադրէ. և մենք յառաջելով մեր բաղդատութեանց մէջ մեկնութեանս մէկ ծայրէն միւսը, տեսնելով այն զանազան տարբերութիւնները թէ թարգմանութեանց և թէ երբեմն ձեռագիրներու՝ կը յանգինք այն եզրակացութեան, թէ՛ Եւսեբիոս հաստատուն բռնելով Եթմանանից թարգմանութիւնը իբր բնագիր —, թէ՛ հոս ալ ինչ ինչ աւելի ձեռագրական տարբերութիւններ նշանակած է —, մեկնած է Եթմանանիցը՝ երբ քրիստոսականին զուգընթացաւ, հակառակ պարագային երբայականը միայն. իսկ զԱսորին ստէպ յիշատակելով միայն իբր բաղդատութեան և լուսաբանութեան եզր կը գործածէ, գրեթէ բնաւ չէ մեկնած անոր վրայէն:

Յուսով ենք որ ընթերցողը այսքան

յայտնի օրինակներով զապափար մ'առաւ Եւսեբիոս գործածած բնագրին և ոճին վրայ: Կը ֆիայ խօսիլ անոր հայ թարգմանութեան մասին, և զինքը ծանօթացընել մեկնութեանս ընթերցողին:

Հ. Վ. ՅՈՎԱՆՆԵՍՅԱՆ

Շարունակիկի

ՄՊԱՅԱՆԻ ԶԱՅԱՐՄԱՅԱԼ ԳԱԽԱՌԸ

(Աղբիւր — Պարտիկ — Կոստանթնուպոլիս)

(Շար. տես Բազմ. 1924 էջ 36)

Մտեղէն

Երախմի. — Միտը դնում են կնուճը, շուր ամուճ, աղ, սիսեռ, լուբիա և ոսպ աւելացնում ու դնում թոնիքը եփում, ապա մածուցիկ դառած շուրը շոկում են մսից և մէջը հաց բրդում, պղպեղ ցանում և ուտում. իսկ միտը պնակի մէջ դնում և «քուշտքուճով» ծեծում են և ուտում:

Տապակած միտ. — Գետնախնձորը կենպում են և մսի հետ սանդում (մէջը փոս, կլոր քար է) «ծէճիքով» (փայտէ մուրեք է) լաւ ծեծում են: Ապա աւելացնում են մաքրած բրինձ, ալիւր, աղվա, պղպեղ, բաղի թեր, գինիք և խառնում, յետոյ փոքրիկ զնգեր շինելով՝ ալրում և ձգում են հալած իւղի մէջ և տապակում:

Թուրշի. — Գետնախնձորը կենպում են և վրան միտ, սոխ կոտորում, ամուճ են «ղազան շուկը» և իւղով բովում. ապա աւելացնում են շուր, թեր, աղ պղպեղ և լիմոն կամ դառղառութ, որ թթիւ, յետոյ եփում են և փլափ հետ ուտում:

Ղաւուշմա. — Կովի միտն երկու օր աղի մէջ պահում են, յետոյ ղազանի մէջ դնում և մի քիչ ջրով եփում, ապա իր իւղով տապակում, սանեցնում ու դնում են կնուճը. երբ կամենում են ուտել, կնուճից մաս — մաս վերցնում են:

Խօրված (փնարաբ). — Միտը և մի քիչ էլ սոխ մանր — մանր կոտորում և վրան աղ, պղպեղ, աղվա են ամուճ, ապա երկաթէ «սիխեբին» (չամփուրներին) անցկացնում, դնում են թէժ կրակի վրայ և խորովում:

Հալիմ. — Շորենը սանդում ծեծում, ապա փուլում են արեւի առաջ և շորացնում, յետոյ